

UOT 364.146
KBT 87.3(4\8)

İlqar İSMAYILZADƏ *
(Azərbaycan)

Beynəlxalq Əl-Mustafa
Universiteti

DOĞRULUQ PLÜRƏLİZMİ
NƏZƏRİYYƏSİ: MƏNFİ
NƏTİCƏLƏR VƏ TƏHDİDLƏR

Məqaləyə istinad: İsmayılzadə, İ., [2021] *Doğruluq Plürəlizmi nəzəriyyəsi: mənfə nətəcələr və təhdidlər*. “Metafizika” jurnalı. № 3 (15), səh. 119-128

Annotasiya

İslam dini özünü bütün dinlərin fəvqündə təqdim edir və eyni halda özünü səmavi dinlərin ən kamili adlandırır. Quranın çoxsaylı ayələrinə əsasən, İslam dininin zühurundan sonra bütün dinlər qüvvədən düşmüş və həyatda yeganə “Doğru yol” İslam dininin inhisarına keçmişdir. Bu, həm də “Dini plürəlizm” məfkurəsini “Doğruluq plürəlizmi” mənasında tam mənada inkar edir.

Həmin baxış tarix boyu müsəlmanlar arasında bir sıra acı nəticələr və təhdidlərin meydana gəlməsi ilə nəticələnmişdir ki, bu da bir sıra amillərlə yanaşı həm də Quran ayələrinə birtərəfli yanaşmanın, həmçinin dini məxəzlər üzərində əhatəli araşdırmanın aparılmamasının acı nəticəsidir.

İslam dini özünü ən kamil və ən üstün din olaraq təqdim etsə də, bu dində digər dinlərin mənsuqlarının müəyyən çərçivədə nicat və qurtuluş əhli olduğu, onlarla ən yaxşı davranışın zəruriliyi təkidlə bildirilmişdir. İslamda tolerantlıq ənənələri üçün bir sıra tutarlı əsaslar mövcuddur. Həmçinin, İslam dininin əsası sayılan Quranda dini, irqi, rəngi və kimliyindən asılı olmayaraq hər bir insanın yaranışda şərəf və hörmət sahibi olduğu vurğulanır. Məhz bütün bunları nəzərə alaraq Doğruluq plürəlizmindən yarana biləcək mənfə nətəcələr və təhdidləri azaltmaq və aradan qaldırmaq mümkündür.

Açar sözlər: din, plürəlizm, İslam, doğruluq, qurtuluş, tolerantlıq, təhdidlər

* İlahiyyat üzrə fəlsəfə doktoru
e-mail: ilqar_ismayilzade@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0001-6308-2849>

Məqalənin tarixçəsi:
Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 10.06.2021
Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 17.07.2021
Çapa qəbul edilmişdir: 03.09.2021

Giriş

İnsan oğlu yarandığı gündən daim hərəkətdə və daim inkişafdadır. Onun həyatının ayrılmaz mövzularından biri də din məsələsidir. Çünki irqi, rəngi, siyasi və ictimai baxışından asılı olmayaraq əksər insanların həyatında din, dini inam və inanclarla bağlı xüsusi bir məqam mövcuddur. Lakin dünyada mövcud olan dinlərin sayı, həmçinin onların dünyagörüşü və təlimatları bir-birindən fərqli olduğundan bəşər övladı arasında din baxımından fərqlilik özünü ciddi şəkildə biruzə verir. Belə ki, kimisi buddizm, kimisi iudaizm, kimisi zərdüştilik, kimisi xristianlıq, kimisi İslam, kimisi də digər dinlərin ardıcılı olaraq fərqli din və ayinlərə itaət və sitayiş edirlər. Mövcud dinlərin fərqli dünyagörüşü və müxtəlif təlimatları, eləcə də dinə olan müəyyən yanaşmalar hər zaman olduğu kimi müasir dövrümüzdə də bir sıra mənfə rəqabət, toqquşma və müəyyən problemlərin yaranmasına yol açır.

Məhz bu qəbil mənfə rəqabət, toqquşma və problemlərin aradan qaldırılması məqsədi ilə bəzi mütəfəkkir alimlər bu sahədə müəyyən təklif və ideyalarla çıxış etmiş, “Dini plüralizm” (*Religious Pluralism*) məfkurəsini təqdim etməklə bəşəriyyət tarixi, dinlərarası dialoq və beynəlxalq sülh və əmin-amanlığa öz töhfələrini verməyə çalışmışlar. Əldə olan məlumatlara görə, ilahiyatçı alim və filosof Con Harvud Hik bu məqsədlə “*Dinin fəlsəfəsi*” və “*Dini plüralizm*” adlı əsərlər qələmə almış, daha sonra Türkiyə, Misir, İran və s. ölkələrdən olan bəzi müsəlman alimlər həmin məfkurə və əsərlərdən təsirlənərək bu ideyanı tədqiq etməyə başlamışlar. Bu baxımdan, “Dini plüralizm” məfkurəsi daha çox XX əsrdən etibarən diqqət mərkəzində olmuş və bu günədək bir çox filosof və mütəfəkkir alimin diqqət mərkəzində qalmaqdadır. [1, s. 5]

Son zamanlar bəzi müsəlman alimlər həmin məfkurənin İslam dininin əsası sayılan Quran baxımından təsdiq edilməsi üçün müəyyən cəhdlər etmiş, konkret addımlar atmış və cəhdlər göstərmişlər. Əlbəttə, bu sahədə bəzən qeyri-müəyyənlik, bəzən səfsətə, bəzən də bir sıra uyğunsuzluqların şahidi oluruq.

Araşdırmalar zamanı “Dini plüralizm” mövzusunun Quran baxımından əslində iki ayrı hissədə araşdırılmasının zəruriliyi önə çıxmışdır:

1) Doğruluq plüralizmi (yəni bütün dinlərə bərabər şəkildə haqq qazandırmaq və onların hamısını eyni səviyyədə itaət üçün haqq din sanmaq);

2) Qurtuluş plüralizmi (yəni müxtəlif dinlərin davamçılarını xüsusi şərtlər və çərçivə əsasında səadət və nicat əhli hesab etmək). [2, s. 30]

Quran üzərində aparılmış geniş araşdırmalara əsasən, İslam dini zühur etdikdən sonra özündən öncə mövcud olmuş bütün dinləri rəsmən etibarsız sayır, İslamın dəvətini eşidən hər kəsin İslam dininə üz tutması və İslama iman gətirməsini vacib edir. Buna görə də, Quran baxımından “Dini plüralizm” mövzusunun “Doğruluq plüralizmi” hissəsi məqbul sayılır. [3, s. 30-40] Lakin Qurana görə, İslam dinindən kənar qalmış digər dinlərin ardıcılıları və mənsubları müəyyən şərtlər çərçivəsində nicat və qurtuluş əhli sayılmaqdadır. Bu baxımdan, Qurana görə, “Dini plüralizm” mövzusunun “Qurtuluş plüralizmi” hissəsi məqbul sayılır. [4, s. 76-86.]

Doğruluq plüralizmi nəzəriyyəsi: nəticə və təhdidlər

Dini plüralizm məfkurəsi bəşər tarixində xeyirxah niyyətlə təqdim edilmiş bir fikir olsa

da, istər onun Qərb filosofları və alimləri, istərsə də, həmin mövzunun bəzi müsəlman alimləri tərəfindən təqdimatı və Quran əsasında araşdırılması zamanı bir sıra mənfi nəticə, təhdidlər meydana çıxmış və çıxmaqdadır.

Bu araşdırmada əsasən, “Dini plüralizm” mövzusunun müsəlman alimləri tərəfindən Quran əsasında təqdimatı və “Doğruluq plüralizmi” nəzəriyyəsinin İslam və onun əsası sayılan Quran nöqtəyi-nəzərdən məqbul sayılmadığının sübut edilməsi təqdirdə qarşıya çıxma biləcək müəyyən mənfi nəticələr və təhdidlər barədə söz açacaq, hər bir təhdid barədə lazım olan izahlar verəcəkdir. Həmin mənfi nəticələr və təhdidlər sırasında aşağıdakıları sadalamaq olar:

I. Doğruluq plüralizmi: “mənəm-mənəmlik” və təkəbbürlü baxış

Doğruluq plüralizmi nəzəriyyəsinin Quran baxımından rədd edilməsindən sonra qarşıya çıxma biləcək ən ciddi təhdidlərdən biri bu məfkurənin bəzi inancılı insanlarda “mənəm-mənəmlik” və təkəbbür hissələrinə dəstək ola bilməsindən ibarətdir. Çünki mənsub olduğu dini bütün dinlərin fəvqündə görmək, onu digər dinlərdən daha üstün və daha fəzilətli saymaq istər-istəməz bəzi inancılı insanlarda bu qəbil mənfi baxışların yaranmasına, ardınca isə bir sıra qəddarlıqlara yol açma bilər.

Halbuki, “Dini plüralizm” məfkurəsinin “Doğruluq plüralizmi” hissəsini açıq-aydın tərzdə inkar edən Quran eyni halda bu məfkurənin “Qurtuluş plüralizmi” hissəsini müəyyən çərçivədə təsdiq və qəbul edir. Quran ayələrinə görə, İslam dininin üstünlüyündən xəbəri olmayan və ya xəbəri olarkən üzürlü səbəblərə görə ona əməl edə bilməyən insanlar da qurtuluş və nicat əhli sayılır. Belələri də axirətdə Cənnətə daxil olacaq və dünya həyatında malik olduqları saf inam və yaxşı əməllərin mükafatı olaraq ilahi nemətlərə layiq görülməklər. [5, s. 76-86.]

Eyni halda İslam dininin əsas məxəzləri sayılan Quran və sünnədə (hədislərdə) tolerantlıq ənənələrinə dair bir sıra tutarlı sübutlar mövcuddur. [6, s. 24.]

İslam məxəzlərini (Quran və sünnəni) ətraflı araşdırdıqda isə onun təlimatında təkəbbür qeyri-müsəlmanlara qarşı deyil, həm də bütün canlılara qarşı qəddarlıq və qəddar davranışlar ciddi şəkildə yasaqlanmışdır. [7, s. 56.]

Quranda kitab əhlinə belə bir xitab mövcuddur: *“Ey kitab əhli! Öz dininizdə həddi aşmayın! Allah barəsində yalnız haqqı deyiniz...”* [8, “Nisa” surəsi, ayə: 171.]

Bu ayə kitab əhli və xüsusilə də, Quranın nazil olduğu məkan və zamanda yaşayan yəhudilər və xristianlara xitab edilərək söylənilsə də, heç şübhəsiz özünü səmavi kitabın ardıcılığını sayan müsəlmanlara da aiddir. Çünki İslam dininin ardıcılığını olan müsəlmanlar da, kitab əhli sayılır. Digər dinlərin ardıcılığını həddi aşmamağa dəvət edən bir dinin ardıcılığını da, heç şübhəsiz ilk növbədə bu göstərişə əməl etməli və din sahəsində “mənəm-mənəmlik”, təkəbbür və s. bu kimi xoşagəlməz davranışlardan ciddi şəkildə çəkinməlidirlər.

Dini təlimata əsasən, hər bir müsəlman insanları müsəlman və qeyri-müsəlman hissələrinə bölməzdən öncə din qardaşları və yaranışda onunla bərabər olanlar kateqoriyasına bölməlidir. Hədis məxəzlərində bununla bağlı çox maraqlı bir hədis mövcuddur. Hədisdə deyilir: *“Həzrət Əli (ə) öz hakimiyyəti dövründə Misirə vali təyin etdiyi Malik Əştərə yazdığı vəsiyyətində belə demişdir: “Xalq kütləsi ilə qəlbən mehriban, xoş rəftarlı və yaxşı davran. Onlara qarşı yeməklərini qənimət bilən yurtcu*

heyvan kimi olma! Çünki həqiqətən də onlar iki dəstədirlər: ya sənin din qardaşıdırlar, ya da yaradılışda sənin kimidirlər". [9, s. 53-cü məktub.]

Buna görə də, hər bir müsəlman radikal baxış və davranışdan qorunaraq müxtəlif dinlərə mənsub olan insanların hər şeydən öncə bir insan olduğunu xatırlamalı, onların hörmət və sayğıya layiq olduğunu unutmamalıdır. Bir müsəlmanın mənsub olduğu din nə qədər üstün və mükəmməl sayılsa da, bütün bunların heç biri onun həyatda digər dinlərin mənsubları ilə münasibətdə təkəbbürlü düşünməsi, təkəbbürlü davranışı və danışığına bəraət qazandıra bilməz.

II. Doğruluq plüralizmi: kafir və küfr anlayışı

“Dini plüralizm” məfkrəsində “Doğruluq plüralizmi” nəzəriyyəsinin Quran baxımından rədd edilməsindən sonra qarşıya çıxma biləcək mənfi nəticələrdən biri də, İslam dininə mənsub olan inanlı insanların digər dinlərin bütün ardıcılıarı və mənsublarına “kafir” gözü ilə baxması və beləliklə də, onları belə bir səviyyədə aşağılaması və təhqir etmə ehtimalından ibarətdir. Əslində bu, bir ehtimal deyil, acı reallıqdır.

Qurana görə insanlar müxtəlif növlərlə yanaşı həm də mömin (inanlı) və kafir növlərinə bölünürlər. Quranda mömin ifadəsinin mənası aydın olsa da, təəssüflə qeyd etməliyik ki, “küfr” və “kafir” ifadələri bir çox müsəlmanlar arasında düzgün tərzdə anlaşılmamışdır. Çünki bir çoxları İslam dinindən kənarında olan hər bir şəxsi (zərdüşt, yəhudi, xristian və s.) çox asanlıqla “kafir” adlandırır. Bunu isə sözün həqiqi mənasında Qurana qarşı xüsusi bir etinasızlıq, həm də həmin etinasızlıqdan meydana gəlmiş tarixi bir yanlışlıq saymaq lazımdır. Bu yanlışlıq bəzi alimlərin əsərləri və hətta bir sıra lüğət məxəzlərinə belə sirayət etmişdir. Həmin tarixi yanlışlığı bir çox Quran tərcümələri və təfsir əsərlərində, hətta, Azərbaycan dilində nəşr edilmiş lüğət məxəzlərində də, müşahidə etmək olar.

Ərəb dilində üç hərfdən ibarət olan “küfr” (كفر) sözü məsdər sayılır. Bu məsdərin mənası isə ümumiyyətlə, etinasızlıqdan irəli gələn “gizlətmək” mənasını verir. Qərribə səslənsə də ərəb dilində gecəyə hər şeyi qaranlığa qərq etdiyi, buluda göy üzünü örtüyü, əkinçiyə isə toxumları torpaq altında basdırdığı üçün “kafir” deyilir. [10, s. 1584-1585; 11, s. 714-715.]

Quran ayələrində “küfr” ifadəsi Tanrının mütləq şəkildə inkar edilməsi, haqq və həqiqəti tanıdıqdan sonra onu inkar etmək, nemətlər qarşısında nankorluq etmək, ilahi göstərişləri tərk etmək, nifrət və inkar, pis və nalayiq işlər görmək, gizlətmək və örtbasdır etmək, insanı tanrılıq səviyyəsinə çatdırmaq, şirk və Tanrıya şərik qoşmaq, həmçinin, Ulu Tanrı qarşısında təslim olmamaq kimi mənalarda işlənmişdir.

“Küfr” və “kafir” sözlərinin Quranda daha çox həqiqəti tanıdıqdan sonra inadkarlıqla inkar edən, qəlblərində azgınlıq və küfrün kök saldığı şəxslər mənasında işlənməsi inkaredilməzdir. Deməli, Quran ayələrində rastlaşdığımız hər bir “kafir” sözünü zərdüşt, yəhudi, xristian və digər dinlərin ardıcılıarı kimi izah etmək, həmin dinlərin ardıcılıarını bu ifadə ilə yad etmək olmaz. Çünki Quranın bir sıra ayələrində həmin dinlər rəsmən tanınmış, onların inandığı peyğəmbərlər təriflənmiş, ümumilikdə isə həmin şəxslər kafir kimi deyil, əslində “kitab əhli” kimi təqdim edilmişdir. Bu baxımdan hər bir qeyri-müsəlmanı qeydsiz-şərtsiz olaraq “kafir” adlandırmaq sözün

həqiqi mənasında müsəlmanlar arasında geniş yayılmış tarixi bir yanlışlıq sayılır.

Unutmayaq ki, Quranda məzəmmət edilən bütperəst və nadan ərəblər, habelə İslam dinin zühur etdiyi zaman ona qarşı inadkarlıqla mübarizə aparmış bir qrup inadkar, həm də inkarçı yəhudi və xristianlarla Quranın bir çox ayələrdə təqdim etdiyi “kitab əhli” arasında əsaslı fərq mövcuddur. [12, s. 219-220.]

Bu baxımdan, İslam dininə mənsub olan insanlar hər bir qeyri-müsəlmanı dərhal küfrdə ittiham etməməli və başqaları haqqında “kafir” ifadəsini işlədərkən diqqətli olmalıdırlar. [13, s. 111-119.]

III. Doğruluq plüralizmi: cihad anlayışı

Bu sahədə qarşılaşa biləcəyimiz mənfi nəticələrdən biri də, İslam dininə mənsub olan insanların digər dinlərə mənsub olan inanclı insanları düşmən cərgəsində görməsi və Quranda mövcud olan “cihad” hökmünün bütün qeyri-müsəlmanlar barədə tətbiq edilməsinin zəruriliyinin təsəvvür etməsindən ibarətdir.

İslam dini özünü digər dinlərin fəvqündə təqdim etsə də, bu təqdimat heç bir zaman müsəlmanlara qeyri-müsəlmanları aşağılamaq, onlarla silahlı mübarizə aparmaq və onları məhv etməyə can atmasına icazə vermir.

İslam dinində mövcud olan cihad hökmü inkaredilməz bir məsələdir. Lakin onun hansı məna və mənalarda olduğunu aydınlaşdırmaq daha önəmli və daha vacibdir.

“Cihad” ərəb sözü olub lüğətdə “təlaş”, “çalışmaq”, “fəaliyyət” və “zəhmət” mənalarını daşıyır. [14, s. 325; 15, s. 112.]

Quran ayələri, həmçinin, əldə olan bir çox hədis və rəvayətlərə əsasən, İslamda “cihad”ın üç əsas növü vardır. Onlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1) Nəfs ilə cihad: Bu cihadda məqsəd, nəfsin xoşagəlməz istəkləri ilə mübarizə aparmaq və nəfsi paklaşdırmaqdır.

2) Yaxşı işlərdə mal (pul) vasitəsilə çalışmaq: Bu cihad növündə məqsəd, yaxşı işlərdə mal-dövlət (pul) vasitəsilə çalışmaq, yaxşı və faydalı işlərdə pul xərcləməkdən ibarətdir. Buna misal olaraq, xalqın asayişini naminə yol və körpü salmaq, istirahət və əyləncə üçün park salmaq, məktəb və təhsil ocaqları tikmək, yoxsul və möhtac insanlara yardım göstərmək və s. bu kimi xeyirxah işləri qeyd etmək olar.

3) Silahlı mübarizə. Bu cihad növündə məqsəd isə azğınlaşmış və təcavüzkar düşmənlərə qarşı vuruşmaq və əslində müdafiə mövqeyində dayanmaqdan ibarətdir. Quranda bununla bağlı oxuyuruq:

“(Ey möminlər!) Sizinlə vuruşanlarla siz də Allah yolunda vuruşun, lakin həddən kənara çıxmayın. Həqiqətən də, Allah həddi aşanları sevməz!” [16, “Bəqərə” surəsi, ayə: 190.]

Bu ayə əslində İslam dinində fərz olunan silahlı cihadın hansı anlamda və hansı çərçivədə olduğunu çox aydın şəkildə izah etməkdədir. Ayəyə əsasən, müsəlmanlar hər hansı qeyri-müsəlman insanlarla deyil, yalnız onlarla vuruşan, onların torpağı və mənliliyinə təcavüz etmiş təcavüzkarlarla Tanrı yolunda cihad etməli (əslində özlərinin müdafiəsinə qalxmalı) və eyni halda belə bir silahlı mübarizə zamanı həddi aşmamalıdırlar. [17, s. 162-166.]

IV. Doğruluq plüralizmi: intihar əməliyyatları və kütləvi qırğın silahlarından istifadə

“Doğruluq plüralizmi” nəzəriyyəsinin Quran baxımından rədd edilməsindən sonra qarşılaşa biləcəyimiz ciddi təhdidlər və mənfı nətıçələrindən biri də İslam dininə mənsub olan inançlı insanların digər dinlərin ardıcılarını düşmən və kafır saydıqları üçün onları hər hansı mümkün üsullarla məhv etmək, bu məqsədlə intihar əməliyyatları və hətta, kütləvi qırğın silahlarından istifadə etməyə can atması ehtimalıdır. Bu da, sırf ehtimal deyil, əslində dünyanın bəzi ölkələrində müşahidə etdiyimiz bir sıra radikal baxış və davranışlardan doğan acınacaqlı məsələdir.

Halbuki İslam təlimlərinə əsasən, öncə qeyd edildiyi kimi yalnız təcavüzkarlarla silahlı mübarizə aparmaq fərz edilmişdir. Ümumi baxımdan isə Qurana görə bir günahsız insanın haqsız yerə qətlı bütün bəşəriyyətin qətlı kimi səciyyələndirilmişdir. Quranda bununla bağlı oxuyuruq:

“Buna görə də İsrail oğullarına (Tövratda) yazıb hökm etdik ki, şübhəsiz hər kəs bir kimsəni öldürməmiş (bununla da özündən qisas alınmağa yer qoymamış) və yer üzündə fitnə-fəsad törətməmiş bir şəxsi öldürsə, o, məhz bütün insanları öldürmüş kimi olur. Hər kəs belə bir kimsəni diriltə (ölümdən qurtarsa), o, məhz bütün insanları diriltmiş kimi olur...” [18, “Maidə” surəsi, ayə: 32.]

Bu ayəyə görə, bir insanı haqsız yerə qətlə yetirmək bütün insanları qətlə yetirmək kimi səciyyələnirsə, o zaman intihar əməliyyatı və ya kütləvi qırğın silahlarından istifadə edərək çoxsaylı insanların qətlə yetirilməsinin hansı dərəcədə böyük cinayət və bağışlanmaz günah sayıldığığın sübuta heç bir ehtiyacı yoxdur.

İslam dininə mənsub olan hər bir müsəlman öz mötədil baxışı və davranışı ilə hər kəsə müsibət mənada nümunə olmalı, digər günahsız insanların hesabını təcavüzkar və zalımlarla eyni sanmamalıdır. Bundan əlavə, müharibə meydanı ilə müxtəlif insanların normal həyatı bir-birindən ayrılmalı, müharibə səhnəsində təcavüzkar düşməne qarşı tətbiq ediləcək üsullar dinc və günahsız insanlara qarşı heç bir vəchlə tətbiq edilməməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, kütləvi qırğın silahlarından istifadəyə yalnız dinc və günahsız əhali bərəsində deyil, həm də müharibə meydanlarında tətbiq edilməsinə icazə verilmir. Çünki bu qəbil işlər hər bir halda həddi aşmaq və qarşı tərəfin təcavüz həddi ölçüsündən xaricə çıxmaq hökmündə olmaqla yanaşı, insani və əxlaqi normalara ziddir. [19, s. 113.]

V. Doğruluq plüralizmi: qeyri-müsəlmanların zətən təmizliyi məsələsi

“Dini plüralizm” mövzusunda “Doğruluq plüralizmi” nəzəriyyəsinin Quran baxımından rədd edilməsindən sonra qarşılaşacağımız mənfı nətıçələrdən biri isə İslam dininə mənsub olan inançlı insanların digər dinlərin ardıcıllarına aşığılıyıcı baxışla baxması, onları zətən murdar saymasından ibarətdir.

Əfsuslar olsun ki, İslam dininin məxəzləri üzərində ciddi və dəqiq araşdırma aparılmadığı üçün əsrlər boyu bəzi din alimləri tərəfindən qeyri-müsəlman insanların zətən murdar sayılması, onların bədəninin təri və yaşlığınan qorunma ilə bağlı xüsusi fətvalar verilmişdir. [20, s. 53-54; 21, s. 25.] Hətta, əldə olan bəzi məlumatlara görə, bəzi müsəlman din alimləri cümə günündə qeyri-müsəlman azlığının yağışlı havada evdən bayıra çıxmasını yasaqlayan xüsusi fətvalar vermiş, bunu onların zətən murdar olması və

buna görə də, yağışlı havada küçə-bacanı murdarlaması kimi izah etmişlər...

Halbuki, qeyri-müsəlmanlar haqqında irəli sürülümüş bu fikir (fətva) ilk növbədə sağlam ağıl hökmü, eləcə də Quran və Sünne ilə bir-başa ziddir. Çünki insanın etiqaad və əqidəsinin onun bir-başa bədəninin və zətinin paklığı ilə heç bir məntiqi əlaqəsi yoxdur.

Qurana əsasən, insan oğlu dini, irqi, rəngi və əqidəsindən asılı olmayaraq şərəf və hörmət sahibidir. Quranda bununla bağlı deyilir: *“Biz, həqiqətən də, Adəm övladını şərəfli və hörmətli elədik...”* [22, “İsra” surəsi, ayə: 70.]

Bu ayə yalnız İslam dininə mənsub olan müsəlmanların deyil, mütləq mənada insanların və Adəm övladlarının şərəf və hörmət sahibi olduğunu açıqlayır. Belə olan təqdirdə, qeyri-müsəlmanları zətin murdar saymaq ilk növbədə onların malik olduğu şərəf və hörməti inkar etməkdir.

Quranın bir sıra ayələrində [“Tövbə” surəsi, ayə: 28 və “Ənam” surəsi, ayə: 125] müşriklərin (Tanrıya şəriq qoşan insanların) və imansız insanların nəcis və murdar olması barədə söz açılrsa da, əslində bu kimi ayələrdə işlənmiş həmin ifadədə məqsəd, onların mənəvi baxımdan murdar və iyrənc olmasından ibarətdir. Çünki Qurana görə, küfr, nifaq, azgınlıq, günah və şirik bir növ mənəvi murdarlıq hökmündədir. [23, s. 231-232.]

Bəzi tanınmış Quran müfəssirləri də, tam əsaslı olaraq Quranda müşriklər haqqında işlənmiş “nəcəs” (murdar) ifadəsinin zahiri və cisim murdarlığı deyil, əslində mənəvi murdarlıq və mənəvi aludəçilik mənasında olduğunu bildirmişlər. [24, s. 791; 25, s. 167; 26, s. 19.]

Bununla yanaşı istər İslam Peyğəmbəri (s) və onun əhli-beyti, istərsə də səhabələrinin öz dövründə qeyri-müsəlmanlarla normal davranışı da, qeyri-müsəlmanların zətin təmiz olduğu fikirini təsdiq edir. Deməli, İslam dininə mənsub olan müsəlmanlar mənsub olduqları İslam dininə görə digər dinlərin ardıcılılarına aşağılayıcı baxışla baxmamalı, onları zətin murdar saymaq kimi təhqiramiz fikir, davranış və danışıqdan çəkinməlidirlər. Ümumiyyətlə, hər hansı bir dinin digər dinlərdən üstünlüyü həmin dinə mənsub olan insanların digər insanlara yuxarıdan aşağı baxmasına icazə mənasında deyil. İslam dininin əsası sayılan Quranda digər dinlərin ardıcılıları ilə bağlı belə bir göstəriş verilir:

“(Ya Peyğəmbər!) İnsanları hikmətlə (tutarlı dəlillərlə), gözəl öyüd-nəsihət (moizə) ilə Rəbbinin yoluna (İslama) dəvət et, onlarla ən gözəl surətdə (şirin dillə, mehribanlıqla, əqli səviyyələrinə müvafiq şəkildə) mübahisə et. Həqiqətən, Rəbbin yolundan azanları da, doğru yolda olanları da daha yaxşı tanıyır!” [27, “Nəhl” surəsi, ayə: 125.]

Bu ayədə Peyğəmbərə (s) qeyri-müsəlman insanları hikmətlə və gözəl öyüd-nəsihət (moizə) ilə İslama dəvət etməsi göstərişi verilir. Görən, qarşı tərəfi zətin natəmiz və murdar sayan halda onu İslam dininə tərəf səsləmək və İslama dəvət etmək mümkündürmü? Ümumiyyətlə, belə bir baxışla insanları İslama doğru çəkmək olarmı?! Bütün bunlara əsasən, insan dini, irqi, kimliyi və eləcə də, dini, siyasi və ictimai baxışından asılı olmayaraq zətin təmiz və pəkdir. Onun zətin deyil, bədəninə natəmiz edən isə sadəcə kənar amillər ola bilər. [28, s. 240.]

Nəticə

İslam dini özünü bütün mövcud dinlərin fəvqündə təqdim etdiyi üçün “Doğruluq plüralizmi” (bütün mövcud dinlərin eyni zamanda itaət üçün bərabər və kafi sayılması) nəzəriyyəsinə tam mənada inkar edir. İslam təlimlərinə görə, bu dinə və onun əsası sayılan Qurana birtərəfli və natamam formada deyil, bütöv şəkildə yanaşmaq, Qurani bütöv mənada qəbul edib, onun ayələrinə də, obyektiv şəkildə əməl etmək tövsiyə olunur. Bu baxımdan, yalnız Quranın “Doğruluq plüralizmi” mövzusunun inkar edən ayələrini rəhbər tutaraq özünü hər kəsdən üstün saymaq, bu baxış əsasında isə digər dinlərin mənsubları və ardıcılıarı barədə mənfi və qeyri-məqbul fikirlərə düşmək, acı və mənfi işlərə imza atmaq həqiqi müsəlmana yaraşmaz.

Əslində Quranın “Doğruluq plüralizmi” nəzəriyyəsinə inkar edən ayələri ilə yanaşı onun “Qurtuluş plüralizmi” nəzəriyyəsi, tolerantlıq ənənələri, həmçinin dini və irqindən asılı olmayaraq bütün insanları şərəf və hörmət sahibi sayan digər ayələrini də nəzərə almaq və qəbul etmək lazımdır. Məhz İslamın əsas qaynaqlarında mövcud olan bu qəbil mövzuları nəzərə almaq və önə çəkməklə “Doğruluq plüralizmi” nəzəriyyəsinə qarşıya çıxma biləcək acı nəticələr və təhdidləri minimum həddə endirmək olar.

Ədəbiyyat siyahısı (References)

1. İsmayılzadə İ. (2020). “Quran və dini plüralizm”, (birinci çap). Bakı: TUNA nəşriyyatı (*Mənəvi Dəyərlərin Təbliği Fondunun maliyyə dəstəyi ilə çap edilmişdir*)
2. İsmayılzadə İ. (2016 (İyul-Avqust)). Dövlət və Din İctimai fikir toplusu, № 04, (45), Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi, Bakı
3. İsmayılzadə İ. (2016 (İyul-Avqust)). Dövlət və Din İctimai fikir toplusu, № 04, (45), Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi, Bakı
4. İsmayılzadə İ. (2016 (Noyabr-Dekabr)). Dövlət və Din İctimai fikir toplusu, № 06, (47), Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi, Bakı
5. İsmayılzadə İ. (2016 (Noyabr-Dekabr)). Dövlət və Din İctimai fikir toplusu, № 06, (47), Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi, Bakı
6. İsmayılzadə İ. (2017). İslam və tolerantlıq, (birinci çap). Bakı: TUNA (*İslam dini nöqtəyi-nəzərdən tolerantlıq, “küfr”, “kafir” və cihad anlayışları barədə araşdırma*)
7. İsmayılzadə İ. (2017). “İslamda qəddarlığa münasibət” (birinci çap). Bakı: “Şans Mətbəə LTD” MMC, (*Kütləvi qırğın silahlarından istifadə, terror, intihar əməliyyatları və İslamda cihad anlayışı barədə araşdırma*)
8. İsmayılzadə İ. (2010). “İlahi sirlər” (Qurani-Kərimin Azərbaycan dilində tərcüməsi və qısa təfsiri), (birinci çap). Qum: “Qurani-Kərim Elmi Araşdırmalar Mərkəzi”
9. Toplayan: Seyid Rəzi (1417 h. q.). Nəhcül-bəlağə (*Həzrət Əli ibn Əbu-Talibin (ə) çıxışları, məktubları və qısa kəlamları*). Qum: “Müəssisə-tun-nəşril-İslami”
10. Fərahidi, Xəlil ibn Əhməd (1414 h. q.). “Kitabul-eyn” (birinci çap, c. 3), Qum:

“Darul-üsvə”

11. İsfahani, Rağib (1996). Müfrədatu əlfazil-Quran (birinci çap), Dəməş: Darul-qələm
12. İsmayılzadə İ. (2020). Quran və dini plüralizm (birinci çap), Bakı: TUNA
13. İsmayılzadə İ. (2017). (İyul-Avqust). Dövlət və Din İctimai fikir toplusu, № 04, (51), Bakı: Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi
14. Fərahidi, Xəlil ibn Əhməd (1414 h. q). Kitabul-eyn (birinci çap, c. 1). Qum: Darul-üsvə
15. Fəyyumi, Əhməd (*vəfatı: 770 h. q.*) (1414 h. q.). əl-Misbahul-münir (birinci çap, c. 1), Qum: Darul-üsvə
16. İsmayılzadə İ. (2010). İlahi sirlər (Qurani-Kərimin Azərbaycan dilində tərcüməsi və qısa təfsiri) (birinci çap). Qum: Qurani-Kərim Elmi Araşdırmalar Mərkəzi
17. İsmayılzadə İ. (2020). Quran və dini plüralizm (birinci çap), Bakı: TUNA
18. İsmayılzadə İ. (2010). İlahi sirlər (Qurani-Kərimin Azərbaycan dilində tərcüməsi və qısa təfsiri) (birinci çap). Qum: Qurani-Kərim Elmi Araşdırmalar Mərkəzi
19. İsmayılzadə İ. (2015) (İyun). Dövlət və Din İctimai fikir toplusu, № 06, (35), Bakı: Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi
20. Təbatəbai Yəzdi, Seyid Kazim (1416 h.q.). (*Ruhullah Musəvi Xomeyni, Seyid Əbü'l-Qasim Xoyi, Seyid Məhəmmədrza Gülpəyəqani və Şeyx Məhəmmədəli Ərakinin haşiyələri ilə*) əl-Ürvətül-vüsqa, (üçüncü çap., c. 1). Qum: İsmailian nəşriyyatı
21. Razi, Məhəmməd Fəxrəddin ibn Ziyaəddin Ömər (1985). Təfsirul-Fəxrir-Razi (*ət-Təfsirul-kəbir və məfatihul-ğəyb*), (c. 16). Beyrut: Darul-fikr
22. İsmayılzadə, İ. (2010). İlahi sirlər (Qurani-Kərimin Azərbaycan dilində tərcüməsi və qısa təfsiri), (birinci çap). Qum: Qurani-Kərim Elmi Araşdırmalar Mərkəzi
23. İsmayılzadə İ. (2020). Quran və dini plüralizm, (birinci çap). Bakı: TUNA
24. İsfahani, Rağib (1996). Müfrədatu əlfazil-Quran, (birinci çap). Dəməş: Darul-qələm
25. Seyid Qütb (1967). Fi zilalil-Quran, (c. 4). Beyrut: Daru ehyait-turasil-ərəbi
26. Sadiqi Tehrani, Məhəmməd (1410 h.q.). əl-Fürqan fi təfsiril-Quran, (c. 10). Qum: Entəşarate fərhənge İslami
27. İsmayılzadə İ. (2010). İlahi sirlər (Qurani-Kərimin Azərbaycan dilində tərcüməsi və qısa təfsiri), (birinci çap). Qum: Qurani-Kərim Elmi Araşdırmalar Mərkəzi
28. İsmayılzadə İ. (2020). Quran və dini plüralizm, (birinci çap), Bakı: TUNA
29. Əbdül-Baqi, Məhəmməd Fuad, (1379 h.q.). Əl-Möcəmül-müfəhrəs li əlfazil-Quranil-Kərim, İsmailan nəşriyyatı, Qum, birinci çap
30. Ə. Əfəndizadə, (1996). Orfoqrafiya-orfoepiya lüğəti, Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı

Annotation

Dr. İlqar İsmayilzadə

Theory of truth pluralism: Negative consequences and threats

Islam presents itself as superior to all religions and at the same time calls itself the most perfect of the heavenly religions. According to numerous verses in the Qur'an, after the advent of Islam, all religions ceased to exist and the only "right path" in life became the monopoly of Islam. It also completely denies the idea of religious pluralism in the sense of pluralism of Truth.

This view has led to a number of bitter consequences and threats among Muslims throughout history, which is due to a number of factors, including a one-sided approach to the verses of the Qur'an, as well as a lack of comprehensive research on religious sources. Although Islam presents itself as the most perfect and superior religion, it emphasizes that members of other religions are, to a certain extent, people of salvation and salvation, and that it is necessary to treat them well.

There are a number of solid foundations for the traditions of tolerance in Islam. The Qur'an, which is the foundation of Islam, also emphasizes that everyone, regardless of religion, race, color or identity, has an honor and respect in creation. With all this in mind, it is possible to mitigate and eliminate the negative consequences and threats that may arise from the pluralism of Truth.

Key words: religion, pluralism, Islam, truth fulness, salvation, tolerance, threats

Аннотация

Др. Ильгар Исмаилзаде

Теория плюрализма истины: негативные последствия и угрозы

Ислам позиционирует себя выше всех религий и в то же время называет себя самой совершенной из небесных религий. Согласно многим аятам Корана, после прихода Ислама все религии прекратили свое существование и единственным «правильным путем» в жизни стала монополия Ислама.

Он также полностью отрицает идею «религиозного плюрализма» в смысле «плюрализма Истины». Эта точка зрения привела к ряду горьких последствий и угроз среди мусульман на протяжении всей истории, что объясняется рядом факторов, в том числе односторонним подходом к аятам Корана, а также отсутствием всесторонних исследований религиозных источников. Хотя ислам позиционирует себя как наиболее совершенная и высшая религия, подчеркивает, что представители других религий в определенной степени являются людьми спасения и к ним необходимо положительно относиться.

В исламе есть ряд прочных оснований для традиций толерантности. Коран, который является основой Ислама, а также подчеркивает, что каждый, независимо от религии, расы, цвета кожи или идентичности, имеет честь и уважение в творении. Учитывая все это можно смягчить и устранить негативные последствия и угрозы, которые могут возникнуть из «плюрализма Истины».

Ключевые слова: религия, плюрализм, Ислам, правдивость, спасение, терпимость, угрозы.